

Grzegorz Rachlewicz¹, Andrzej Kostrzewski¹, Jacek Jania²

¹ Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu

² Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego

grzera@amu.edu.pl

PROFESOR ANDRZEJ KARCZEWSKI (1931–2022)

GEOGRAF – GEOMORFOLOG – POLARNIK

Lodowce, jak ludzie, mają swój czas na tym Świecie. Rodzą się ze śnieżnych pól, gdy Ziemią rządzą mrozy i zamiecie, rosną i dojrzewają, by w końcu osiągnąć swą świetność, rozlewając się w doliny i na przedpola gór, a wielkie czasy lądolodowe obejmują znaczne połacie kontynentów. Po tych czasach następuje ich stopniowe zmniejszanie się, by wrócić do miejsc położonych najwyżej nad poziomem morza i w najmniej dostępne okolice podbiegunowe. Ale pozostawiają po sobie ślady, które przetrwają znacznie dłużej, bo w perspektywie liczonej w skali geologicznej naszej Planety. Ślady ludzi pozostają w ich dziełach i w naszej pamięci.

Gdy w latach 80. XX wieku ruszyły na Spitsbergen z różnych polskich ośrodków wyprawy uniwersyteckie, Poznań upodobał sobie okolice zatoki Petunia w środkowej jego części, uczestnicy ekspedycji nadawali nieoficjalne nazwy geograficzne okolicznym, anonimowym dotąd dolinom, szczytom i przełęczom. Były też nienazwane lodowce, z których jeden zyskał imię Andrzeja Karczewskiego – Lodowiec Karczewskiego – Karczbreen, położony w Dolinie Karczewskiego – Karczdalen, zawieszony ponad doliną Jego ulubionego lodowca Horbye. W roku 2022 nie znaleźliśmy już w tej dolinie lodu lodowcowego, pozostały zdjęcia, rysunki, mapy, zapis geologiczny i geomorfologiczny działalności lodowcowej.

W dniu 5 września 2022 roku na Cmentarzu parafialnym św. Jana Vianeya w Poznaniu przy ul. Lutyckiej pożegnaliśmy Profesora Andrzeja Karczewskiego, geografa-geomorfologa, którego pasją naukową było badanie świata lodowców i lądolodów, odkrywanie prawidłowości ich zachowań i kształtowania krajobrazów polodowcowych na Niżu Środkowoeuropejskim, w Skandynawii i właśnie na Spitsbergenie, którym zafascynował się na długie lata, wracał tam z entuzjazmem i wspominał z wielkim sentymentem.

Andrzej Karczewski urodził się 7 lipca 1931 roku w Poznaniu. Tutaj też przed II Wojną Światową rozpoczął naukę. Losy wojenne spowodowały wysiedlenie jego rodziny do Mielca, a następnie do Krakowa, gdzie spędził okupację kończąc sześć klas szkoły powszechnej. Po powrocie do Poznania w roku 1945 podjął naukę w Gimnazjum Bergera, które chociaż założone przez Niemca, za czasów zaborów w drugiej połowie XIX wieku, przetrwało dziejowe zawieruchy, ponieważ u podstaw jego istnienia leżały idee fundatora, a później patrona wyrażające ponad polityczne i narodowościowe podziały. Dopiero powojenna

rzeczywistość spowodowała rozwiązanie gimnazjum i zmusiła Andrzeja Karczewskiego do przeniesienia się do Gimnazjum i Liceum Ekonomicznego, w którym w roku 1952 uzyskał świadectwo dojrzałości.

W tym samym roku podjął studia na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Poznańskiego. Już w czasie studiów, będąc na czwartym roku, rozpoczął pracę w Instytucie Geograficznym na stanowisku zastępcy asystenta. W tymże Instytucie, w ramach specjalizacji geografia fizyczna, obronił pracę magisterską, której promotorem był prof. Bogumił Krygowski. Praca ta, dotycząca Wału Ryczywolskiego, zarazem pierwsza publikacja naukowa, zapoczątkowała jeden z Jego nurtów badawczych, a mianowicie kartowanie geomorfologiczne koordynowane podówczas przez Polską Akademię Nauk pod kierunkiem prof. Rajmunda Galona.

Pierwsze lata pracy na stanowisku asystenta, to opracowanie kolejnych arkuszy mapy geomorfologicznej północnej Wielkopolski w skali 1:25 000. Te badania, prowadzone na młodoglacjalnym obszarze morenowym, zainspirowały magistra Karczewskiego do podjęcia szerszych dociekań nad ukształtowaniem i budową geologiczną terenów polodowcowych, co zaowocowało przygotowaniem pod opieką prof. Bogumiła Krygowskiego dysertacji doktorskiej pod tytułem „Morfologia, struktura i tekstura moreny dennej na obszarze Polski Zachodniej”, obronionej w roku 1962. Rozprawa ta jest pierwszą w literaturze przedmiotu monografią tego typu form obejmującą zagadnienia, które dzisiaj nazwalibyśmy analizą facjalną. Znalazła się w niej także rozwijana i później tematyka postglacjalnych przekształceń rzeźby na Niżu Polskim. Natomiast zwracając uwagę na rozkład geograficzny skierowała uwagę autora na problemy plejstocenijskiej rzeźby Pomorza, którym Profesor Karczewski poświęcił się w znacznej mierze w późniejszym okresie swojej aktywności.

W dalszej pracy, która doprowadziła Go do uzyskania habilitacji w roku 1968, podjął szeroki temat jakim była analiza rzeźby i jej rozwoju, a także funkcjonowanie sieci dolinnej w plejstocenie i holocenie na obszarze Pomorza Zachodniego. Badania prowadzone na szeroko pojętym obszarze Dolnej Odry, w obrębie i na zapleczu fazy pomorskiej zlodowacenia bałtyckiego po obu stronach granicy państwowej, oprócz wysokiej rangi naukowej, weryfikując koncepcje badaczy niemieckich z przełomu wieków, ujawniły szereg nowych faktów z zakresu geomorfologii i geologii czwartorzędu tego obszaru. Udowadniały one nasze zainteresowanie postrzeganymi wciąż jeszcze jako ziemie „odzyskane”. Praca habilitacyjna zatytułowana „Wpływ recesji lobu Odry na powstanie i rozwój sieci dolinnej Pojezierza Myśliborskiego i Niziny Szczecińskiej” ukazała nowe ujęcie w rekonstruowaniu zdarzeń na obszarze lobu Odry, tworzeniu się odpływu proglacjalnego i postglacjalnego. Do jej wartości należy dodać także obalenie skruszonej siłą argumentacji koncepcji szkoły niemieckiej Keilhacka tzw. „zastoiska szczecińskiego” oraz wykazanie trójdzielności fazy pomorskiej.

Prace w obrębie lobu Odry jak i inne badania podjęte na Pomorzu Zachodnim owocowały w dalszych latach szeregiem oryginalnych koncepcji, do których zaliczyć należy: rewizję poglądów na genezę rzeźby północnego skłonu Pomorza, wyznaczenie tzw. północno-pomorskiej strefy marginalnej, określenie charakteru arealnego zaniku łądolodu bałtyckiego na tym obszarze, opracowanie klasyfikacji badanych tam form kemowych, przedstawienie po raz pierwszy typologii pomorskich osadów ablacyjnych, a wreszcie wyznaczenie poziomów wyso-czynowych jako efekt zróżnicowanej i postępującej deglacjacji. Badania nad morfometrią drumlinów prowadzone metodami statystycznymi w oparciu o obliczenia komputerowe były na owe czasy (1977 r.) pionierskie w literaturze polskiej, a stały się podstawą do dalszych rozważań nad morfogenezą tych form. Mapa geomorfologiczna Pomorza Zachodniego w skali 1:100 000, której szkic opublikowano w pracy habilitacyjnej, będąca kartograficzną syntezą prowadzo-nych badań, weszła jako materiał źródłowy do wydanej w 1980 roku Przeglądowej Mapy Geomorfologicznej Polski w skali 1:500 000. Ponadto, jest do dzisiaj podstawowym źródłem informacji dla prowadzących tam badania geomorfologów i geologów, doczekując się wersji cyfrowej wydanej w roku 2008.

Naturalnym rozszerzeniem zainteresowań badawczych Andrzeja Karczewskiego były rozpoczęte od roku 1975 prace na terenie Pomorza Środko-wego ze szczególnym uwzględnieniem lobu Parsęty w obrębie fazy pomorskiej vistulianu. Częściowo wnioski płynące z tych badań zawarł w publikacjach wyda-nych na przełomie lat 80-tych i 90-tych, gdzie opisuje mechanizm powstania fazy pomorskiej i precyzuje kryteria wyznaczania jej zasięgu, dokumentuje jej recesyj-ność na obszarze Pomorza Środkowego oraz wyznacza jej nowy zasięg na Po-morzu Zachodnim i Środkowym. W latach 90-tych Profesor powraca na obszar województwa szczecińskiego, by sam lub ze swoim zespołem prowadzić badania w zakresie takiej tematyki jak sposób wykształcenia strefy marginalnej fazy po-morskiej, szczegółowe badania środowiska depozycyjnego kemów, sedymenta-cja glacialimniczna ze szczególnym uwzględnieniem Zastoiska Pyrzyckiego, orga-nizacja odpływu proglacialnego na obszarze stowarzyszonym z Pradolina Po-morską, budowa i geneza drumlinów stargardzkiego pola drumlinowego.

W połowie lat 70-tych realizując swoje zainteresowania badaniem współ-czesnych procesów morfogenetycznych Profesor Karczewski zajmował się de-nudacją gleb na terenach użytkowanych rolniczo w środkowej Wielkopolsce, co dowiodło jej roli w przekształcaniu rzeźby polodowcowej.

Drugim poza polskim, równie ważnym jak badania pomorskie, nurtem prac Profesora była działalność ekspedycyjna. Jej zakres zawiera się w trzech obszarach: Finlandia, Kaukaz, Spitsbergen. Podczas trzech wyjazdów do Finlan-dii (1970, 1974 i 1981 rok), głównie na tereny fińskiej Laponii, prowadził obser-wacje o charakterze paleogeograficznym, dając pierwsze dla tego obszaru opra-cowanie koncepcji deglacjacji arealnej, jak i zróżnicowania litofacjalnego.

Wyprawa w Kaukaz w roku 1978 poza walorami poznawczymi i dydaktycznymi zrodziła publikacje dotyczące współczesnej rzeźby lodowcowej gór wysokich oraz zagadnień sedimentologicznych środowiska glacialnego i fluwioglacjalnego.

Jednak jak sam stwierdzał, największą satysfakcję badawczą przyniósł mu udział w ekspedycjach arktycznych. Był uczestnikiem sześciu wypraw na Spitsbergen. Cztery z nich w latach 1973, 1979, 1996 i 1998 odbyły się w otoczenie polskiej stacji polarnej w Hornsundzie. Bardzo ważnym efektem Jego badań w Arktyce było opracowanie modeli procesów zachodzących współcześnie na przedpolach lodowców, jako wzorców dla interpretacji morfogenezy dla stref marginalnych lądolodów na Pomorzu i nie tylko. Taką niezwykle istotną pracą był artykuł opublikowany wspólnie z Prof. Edwardem Wiśniewskim na temat „dziurawych sandrów” (Wiśniewski E., Karczewski A., 1978, O rzeźbie sandrów utworzonych na lodzie, *Przegl. Geogr.*, 50, 2, s. 269-292). Obecnie takie formy łączone są z arealną deglacją lodowców, które przeszły proces szarży, stając się pośrednią dokumentacją epizodu przyspieszonego ruchu jęzora lodowcowego.

W latach 1979/80 kierował pracami nad mapą geomorfologiczną okolic Hornsundu. Kolejne dwie ekspedycje w latach 1996 i 1998 to udział w projekcie finansowanym przez Komitet Badań Naukowych a kierowanym przez prof. Jacka Janię z Uniwersytetu Śląskiego pt.: „Fizyczne procesy glacialne w warunkach zmieniającego się klimatu, a ich zapis w osadach i formach na przykładzie Svalbardu” z realizacją na lata 1996-98. Dwie wyprawy pod jego kierownictwem w latach 1986 i 1989 odbyły się w rejon Zatoki Petunia (Spitsbergen Środkowy). Jest to obszar badawczy Instytutu Badań Czwarторzędu UAM. W programie realizowanym w latach 1984–89, koordynował prace nad mapą geomorfologiczną tego obszaru. Wśród ponad czterdziestu opublikowanych po tych wyprawach pracach, do najważniejszych zaliczyć należy mapy geomorfologiczne otoczenia Hornsundu i Zatoki Petunia, których Profesor był redaktorem. Na początku XXI wieku Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM powrócił do badań na środkowym Spitsbergenie poprzez realizację projektu „Obieg energii i materii w wysokoarktycznym geoekosystemie zatoki Petunia”, którego Profesor Karczewski był czynnym uczestnikiem i wziął udział w ekspedycji w roku 2001, odkąd to zaczęła rozwijać się nieprzerwanie aktywność UAM prowadząca do powstania Stacji Polarnej „Petuniabukta”, której to idei był wielkim orędownikiem, wspierając prace badawcze i organizacyjne swoją wiedzą i doświadczeniem. Artykuły powstałe w oparciu o materiały spitsbergeńskie mają bardzo różnorodną tematykę - od bezpośredniej akumulacji lodowcowej i przemian materiału zwietrzelinowego w środowisku glacialnym pod wpływem transportu, po procesy peryglacialne.

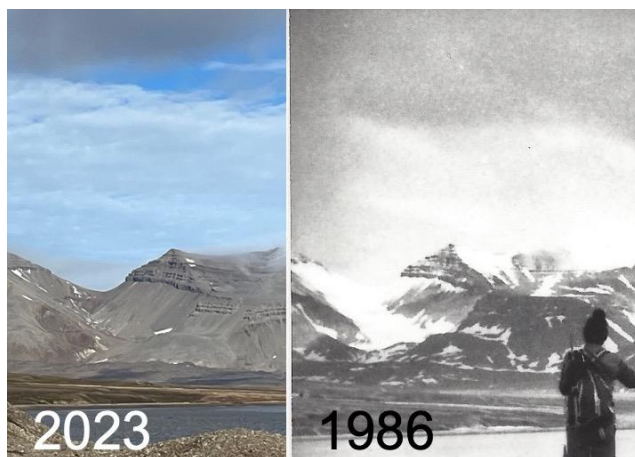
Zarówno prace prowadzone na terenie Polski, jak i te w oparciu o wyjazdy zagraniczne (ponad 1/3 wszystkich publikacji) pozwoliły Andrzejowi

Karczewskiemu na uzyskanie tytułu profesora nadzwyczajnego w roku 1981, a zwyczajnego w roku 1991. Wyniki swoich badań prezentował wielokrotnie na sympozjach o światowej randze, a także na Kongresach International Quaternary Association w Warszawie (1961), Ottawie (1987) i Berlinie (1995), jak również prowadził wykłady w Liege, Helsinkach, Turku, Halle i Ottawie. Był członkiem Commission on Formation and Properties of Glacial Deposits INQUA, wielu naukowych towarzystw i komitetów krajowych, w tym Komitetu Badań Polarnych PAN oraz zasiadał w komitetach redakcyjnych Polish Polar Research, Quaestiones Geograficae, Badań Fizjograficznych nad Polską Zachodnią i innych. Za swoje osiągnięcia otrzymał dwukrotnie nagrody Sekretarza Naukowego Polskiej Akademii Nauk, został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem Komisji Edukacji Narodowej i Odznaczeniem Gryfa Pomorskiego.

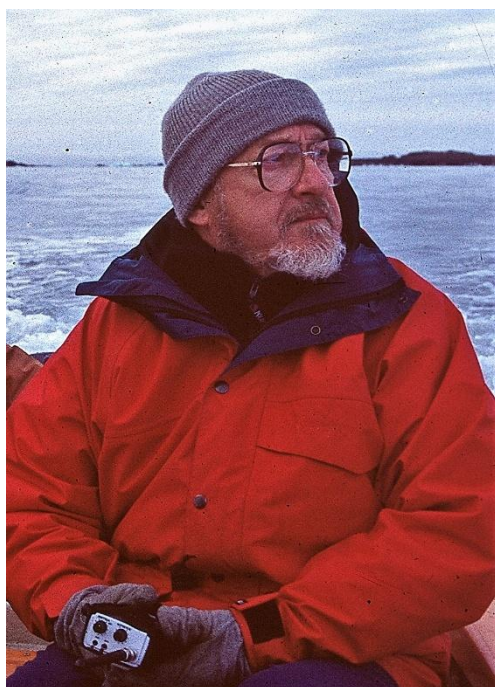
Nie sposób też pominąć pracy dydaktycznej i organizacyjnej Profesora Andrzeja Karczewskiego. Pod Jego kierunkiem wykonano ponad 200 prac magisterskich o zróżnicowanej tematyce geomorfologicznej (Wielkopolska, Pomorze, Spitsbergen), oraz fizjograficznej i turystycznej z elementami aplikacyjnymi dla lokalnej gospodarki. Prowadził szereg wykładów ogólnogeograficznych jak i specjalistycznych z geomorfologii i geologii czwartorzędu. W latach 1968-1975 pełnił funkcję zastępcy dyrektora ds. dydaktycznych Instytutu Geograficznego UAM, a w latach 1975-1982 prodziekana ds. dydaktycznych Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi tegoż Uniwersytetu. Od roku 1981 przez 20 lat kierował Zakładem Geologii Glacialnej Instytutu Badań Czwartorzędu, którego był założycielem, a w nim mentorem dla doktorantów i habilitantów, wychowując pokolenie swoich następców, adiunktów i profesorów, dzisiaj prowadzących badania w zakresie zagadnień, które zainicjował i rozwijał przez cały czas swojej pracowitej aktywności na Uniwersytecie. Wspierał także swoją rozległą wiedzą i opieką merytoryczną, ale także życzliwą krytyką, badaczy z innych ośrodków uniwersyteckich. Między innymi doświadczył tego i pamięta z ogromną atencją współautor tego wspomnienia (JJ).

Nie można pominąć wyjątkowych cech osobowości Profesora Karczewskiego. Jego ogromna wiedza, dorobek naukowy i autorytet szły w parze z wielką skromnością, życzliwością dla wszystkich, poczuciem humoru oraz elegancją manier nie tylko akademickich.

Działalność akademicka Profesora Andrzeja Karczewskiego stanowi istotny wkład w rozwój myśli geograficznej drugiej połowy XX i początku XXI wieku, wpisując się w tradycje "szkoły poznańskiej", podążającej zarówno za pomorowską spuścizną walki o odrodzenie się państwa polskiego, jak i poszerzania horyzontów współczesnej geografii, a w szczególności geomorfologii, o nowe pola badawcze, przede wszystkim w obszarach polarnych, o wielkim znaczeniu dla dalszego rozwoju naszej cywilizacji.

Karczbreen 2023 - 1986

Profesor Andrzej Karczewski